

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Соціально-гуманітарний факультет Кафедра політичних
наук і права

Методичні рекомендації щодо підготовки та складання атестаційного
іспиту з теорії права

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право».

Одеса-2020

Рекомендовано до друку Вченою радою

Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського (протокол № 5 від 21.12.2020 року)

Рецензенти:

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції НУ «Одеська
юридична академія»

Ріяд Шамсан Таха, доктор юридичних наук, доцент кафедри
політичних наук і права Університету Ушинського

Методичні рекомендації щодо підготовки та складання атестаційного
іспиту з **теорії права** [для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право»]. /Укладачі:

Гедікова Н. П., Наумкіна С. М., Долженков О. Ф., Дерев'янкін С. Л., Проноза І. І., Швець С. Л. Одеса : Вид-во «Університет Ушинського». 2020. 33 с.

Методичні рекомендації укладені відповідно до Освітньо-професійних програм підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». У рекомендаціях висвітлені основні аспекти, пов'язані з підготовкою та складанням атестаційного іспиту відповідно до сучасних тенденцій освітнього процесу в закладі вищої освіти.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН, ЯКІ ВХОДЯТЬ ДО АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ З ТЕОРІЇ ПРАВА	8
ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ	8
ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	18
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ	23
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ З ТЕОРІЇ ПРАВА	24
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	28

ПЕРЕДМОВА

Пояснювальна записка

Атестація здобувачів вищої освіти проводиться у відповідності до Закону України «Про вищу освіту» та Освітньо-професійної програми «Право». Технічне забезпечення атестації здобувачів вищої освіти здійснюється згідно з «Положенням про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

У відповідності до Освітньо-професійної програми та Навчального плану підготовки здобувачів ступеня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 081 Право, затвердженого рішенням Ученої ради ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» другою складовою атестації здобувачів вищої освіти є атестаційний екзамен з теорії права.

Мета проведення атестаційного екзамену з теорії права – перевірити на завершальному етапі навчання за першим (бакалаврським) рівнем освіти рівень професійно орієнтованих знань і вмінь, здатність вирішувати типові професійні завдання в сфері правової діяльності.

Для проведення атестації здобувачів ступеня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 081 «Право» створюється екзаменаційна комісія, головою якої призначається провідний науковець або фахівець в галузі політології.

До завдань ЕК входить: комплексна перевірка теоретичної та практичної фахової підготовки здобувачів вищої освіти відповідного освітнього ступеня; оцінка рівня сформованих компетентностей здобувачів вищої освіти, передбачених освітньою програмою підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, прийняття рішення про присудження відповідного ступеня вищої освіти та присвоєння відповідної кваліфікації випускникам.

Терміни проведення атестації визначаються навчальними планами підготовки фахівців та графіком навчального процесу.

До проходження атестації допускаються здобувачі, які в повному обсязі виконали навчальний план за першим (бакалаврським) рівнем освіти.

Розклад роботи екзаменаційної комісії, узгоджений з головою екзаменаційної комісії, готується кафедрою політичних наук і права за встановленою формою й подається до навчального відділу та затверджується першим проректором з навчальної та науковопедагогічної роботи ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» не пізніше ніж за місяць до початку атестаційного екзамену.

Атестаційний екзамен з теорії права проводиться на відкритих засіданнях екзаменаційної комісії у формі тестування.

До складу ЕК входять: голова, заступник голови, члени, секретар. До складу можуть залучатися ректор Університету, перший проректор, проректор з науково- педагогічної роботи, декан факультету або його заступник, завідувачі кафедр, гаранті освітніх програм, науково-педагогічні працівники, які мають науковий ступінь та вчене звання з відповідної спеціальності, представники роботодавців та їх об'єднань.

Голова ЕК призначається наказом ректора на підставі рішення вченої ради Університету з числа науково-педагогічних працівників Університету або інших закладів вищої освіти, наукових співробітників інститутів Національної академії наук України або інших галузевих академій, а також висококваліфікованих фахівців державних і недержавних підприємств, установ та організацій, які мають відповідний науковий ступінь та вчене звання.

Голова ЕК зобов'язаний брати участь в обговоренні результатів екзаменів і виставленні оцінок, розглядати звернення здобувачів вищої освіти з питань проведення та складання атестаційного екзамену та приймати відповідні рішення.

Представники роботодавців та їх об'єднань можуть бути членами ЕК за наявності відповідної кваліфікації та стажу роботи за фахом не менше 10-ти років. Кількісний склад членів ЕК становить від 3-х до 6-ти осіб.

Тривалість засідання ЕК не повинна перевищувати семи астрономічних годин на день.

Складання атестаційного екзамену здійснюється державною мовою та проводиться, як правило, в аудиторіях Університету.

У випадку неявки здобувача вищої освіти на атестаційний екзамен з поважних причин, підтверджених відповідними документами, за рішенням голови ЕК, екзамен може бути відтермінований до закінчення роботи ЕК за розкладом. Таке рішення оформлюється спеціальним протоколом і підписується усіма членами ЕК.

Етапи та форми атестаційного екзамену визначаються програмою атестаційного екзамену. Тривалість усного екзамену для одного здобувача вищої освіти не повинна перевищувати 30-ти хвилин, комп'ютерного тестування – 1-ї години, письмового – 3-х годин.

Оцінювання результатів атестаційного екзамену здійснюється відповідно до критеріїв, що містяться в програмі атестаційного екзамену. Оцінювання результатів складання атестаційних екзаменів здійснюють за 100-бальною та традиційною шкалами: • 90–100 балів – «відмінно»; • 70–89 балів – «добре»; • 51–69 бали – «задовільно»; • 50 балів та менше – «незадовільно».

Рішення ЕК про оцінювання результатів атестаційних екзаменів приймають на закритому засіданні комісії відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів членів

ЕК, які брали участь у її засіданні. За умови однакової кількості голосів голова комісії має вирішальний голос. У разі, якщо один з членів комісії не погоджується з результатами оцінювання, він має право подати особливу думку, яка прикріплюється до протоколу засідання ЕК.

Втручання під час закритого засідання ЕК у визначення результатів атестаційних екзаменів особами, які не є членами комісії, не допускається.

Оцінку за атестаційний екзамен виставляє кожен член комісії, а голова підсумовує їх результати по кожному здобувачеві вищої освіти. Підсумкову оцінку за атестаційний екзамен визначають як середньозважений бал за кожен вид екзаменаційних завдань (якщо інше не визначено програмою екзамену). Незадовільна оцінка з одного з екзаменаційних завдань є підставою для виставлення незадовільної оцінки за екзамен у цілому.

Результати (оцінки) з усних екзаменів оголошуються в день їх складання. Секретар ЕК робить записи в індивідуальних планах (залікових книжках) здобувачів вищої освіти про результати атестації і подає їх на підпис голові та членам ЕК й робить записи в навчальних картках щодо результатів атестації. Повторне складання (перескладання) атестаційного екзамену і захист кваліфікаційної роботи з метою підвищення оцінки не дозволяється.

Якщо відповідь здобувача вищої освіти на атестаційному екзамені не відповідає вимогам рівня атестації, комісія ухвалює рішення про те, що здобувач вищої освіти не пройшов атестацію, й у протоколі засідання ЕК йому проставляють оцінку «незадовільно». У випадку, якщо здобувач вищої освіти не з'явився на засідання ЕК для складання екзаменів, у протоколі зазначають, що він є не атестованим у зв'язку з неявкою на засідання.

Здобувач вищої освіти, який отримав незадовільну оцінку під час складання атестаційного екзамену чи не з'явився на засідання ЕК без поважних причин, відраховується з Університету. Йому видають академічну довідку встановленого зразка. У розділі академічної довідки «Відрахований» додатково зазначають причину: «як такий, що закінчив теоретичний курс навчання та не атестований ЕК».

Особи, які були відраховані як такі, що закінчили теоретичний курс навчання та не атестовані ЕК, мають право на повторну атестацію впродовж трьох років після відрахування із Університету. На підставі заяви вони поновлюються виключно для складання атестації. Для таких осіб наказом по Університету встановлюється окремі строки складання атестаційних екзаменів.

Перелік атестаційних екзаменів для повторного складання визначають за навчальним планом, чинним на момент завершення навчання за відповідною освітньою програмою. Повторно складають лише ті екзамени, з яких була отримана незадовільна оцінка або на які здобувач вищої освіти не з'явився.

Результати атестації можуть бути оскаржені здобувачами вищої освіти. Для вирішення спірних питань, пов'язаних з організацією та проведенням атестації здобувачів вищої освіти, створюється єдина *апеляційна комісія*, до складу якої входять голова та два члени. Головою апеляційної комісії призначається один із проректорів Університету, який не є членом екзаменаційних комісій. Членами апеляційної комісії є провідні науково-педагогічних працівники Університету, які не є членами екзаменаційних комісій. Склад апеляційної комісії затверджується наказом по Університету. Голова апеляційної комісії забезпечує належну організацію роботи апеляційної комісії, своєчасний та об'єктивний розгляд апеляцій випускників, ведення справ і збереження документів та несе персональну

відповідальність за виконання покладених на комісію завдань і здійснення нею своїх функцій.

Апеляція щодо процедури проведення та об'єктивності оцінювання результатів атестації подається особисто випускником через канцелярію Університету на ім'я ректора Університету не пізніше наступного робочого дня після оголошення оцінки. Розгляд апеляційних заяв здійснюється апеляційною комісією у триденний термін від дати надходження апеляційної заяви. На засіданні Апеляційної комісії можуть бути присутні голова ЕК в якості експерта. Він має право давати обґрунтовані пояснення випускникові та членам апеляційної комісії щодо відповідності виставлених балів затвердженим критеріям оцінювання. Під час розгляду апеляції сторонні особи, за винятком випускника, апеляція якого розглядається, на засідання апеляційної комісії не допускаються.

Апеляційна комісія за наслідками розгляду апеляційної заяви приймає такі рішення: відмовити в задоволенні апеляційної заяви через недостатність підстав (порушення процедури проведення й оцінювання) для зміни результату; або задовольнити апеляційну заяву. У разі задоволення апеляційної заяви апеляційна комісія пропонує ректору Університету скасувати результати атестаційного екзамену стосовно випускника та призначити засідання ЕК з метою повторного проведення атестації (у цьому разі до складу ЕК включається один із членів апеляційної комісії). Результати повторного проведення атестації не підлягають оскарженню.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» на підставі рішення екзаменаційної комісії за підсумками атестаційного екзамену з теорії права та атестаційного екзамену з галузевого права присуджує здобувачу кваліфікацію «Бакалавр права».

Атестаційний екзамен з політичної теорії має комплексний характер і містить питання з двох дисциплін:

1. Історія держави і права України
2. Теорія держави і права

За вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавр з права має:

Знати

- фактичний матеріал про конкретні процеси формування та розвитку державно-правових інститутів і явищ України та їх хронологію в історичному просторі;
- загальні і специфічні закономірності державно-правового розвитку України на певному історичному періоді;
- науково обґрунтовану періодизацію державно-правового розвитку України;
- спільні риси і закономірності історико-правового розвитку правової системи України і інших держав світу;
- історію кодифікації права України та наслідки кодифікаційних процесів;
- юридичну термінологію загальнонаукового використання та вихідні поняття інших юридичних наук;
- загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування державно-правових явищ;
- виникнення уявлень про державу і право;
- елементи змісту, принципи, види, функції та інші теоретичні категорії державно-правових явищ;
- методичку дослідження окремих сфер правової дійсності;
- складні процеси, що відбуваються на правовій карті світу;
- сучасні глобальні закономірності та тенденції розвитку права;
- етапи формування та розвитку державно-правової ідеології різних країн;

- основні положення провідних вчень та концепцій видатних мислителів різних історичних епох.

Вміти

- визначати закономірності виникнення та історичного розвитку державності і права на теренах сучасної України;
- аналізувати основні факти, явища, процеси, визначати їх причини та наслідки для державно-правового розвитку України;
- виважено оцінювати роль суб'єктивних і об'єктивних чинників в історичному процесі, подіях і явищах вітчизняної історії;
- характеризувати історичні особливості розвитку форми держави України у різні історичні періоди;
- характеризувати важливі державно-правові інститути і соціально-політичні системами у конкретний історичний період розвитку України;
- встановлювати роль і значення історичних пам'яток права України;
- використовувати державно-правовий досвід для вирішення актуальних проблем сьогодення.
  - аналізувати та порівнювати теорії держави і права;
  - поєднувати теоретичні конструкції з практичним досвідом;
  - обґрунтовувати свої відповіді з посиланням на чинне законодавство;
  - показати взаємозв'язок між явищами державно-правової дійсності;
  - формулювати науково обґрунтовані рекомендації про шляхи подальшого вдосконалення юридичної діяльності;
  - визначити напрями національних законодавчих реформ у міжнародному зрізі;
  - враховувати позитивні та негативні сторони зарубіжного досвіду, неефективність тих чи інших правових рішень;
  - творчо осмислювати державно-правові вчення та концепції різних історичних періодів.

виявляти такі компетентності:

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в політичній та викладацькій професійній діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів політичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

- ЗК 1 Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК 2 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК 7 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК 8 Здатність бути критичним і самокритичним.
- ЗК 10 Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій
- ЗК 11 Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
- ЗК 13 Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій
- ЗК 15 Прагнення до збереження навколишнього середовища.

Спеціальні компетентності (СК)

- СК 1 Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.
- СК 2 Знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів
- СК 10

СК 11	Знання і розуміння соціальної природи трудових відносин та їх правового регулювання.
СК 12	Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.
СК 13	Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.
СК 16	Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН, ЯКІ ВХОДЯТЬ ДО АТЕСТАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ З ТЕОРІЇ ПРАВА

1. Історія держави і права України

Тема 1. Історія держави і права України як наука і навчальна дисципліна.

Об'єкт, предмет, функції та завдання науки і навчальної дисципліни «Історія держави і права України». Методологія курсу «Історія держави і права України». Місце та значення історії держави і права України в системі юридичних наук. Роль історії держави та права України у професійній підготовці юриста.

Наукова періодизація державно-правового розвитку України. Історіографія історії держави та права України. Джерела історії держави і права України. Загальна характеристика пам'яток українського права. Значення джерел права для вивчення історії держави та права України. Нинішній стан історико-правових досліджень.

Тема 2. Перші державні утворення і право на території України.

Виникнення і розвиток Скіфської держави. Періодизація. Державний устрій. Тип державного устрою та форма правління Скіфії. Правовий статус скіфського царя. Апарат державного управління. Суспільний лад. Судова система. Правова система. Основні джерела права. Зародження права власності, зобов'язального, сімейного та кримінального права. Судовий процес.

Античні міста-держави на території сучасної України (Тіра, Ольвія, Пантікапей, Херсонес, інші). Причини грецької колонізації Північного Причорномор'я. Періодизація. Державний устрій міст Північного Причорномор'я. Органи влади та управління. Суспільний устрій. Судова система. Правова система. Основні джерела права. Судовий процес в містах-державах Північного Причорномор'я.

Боспорське царство: утворення, центральні та місцеві органи управління, адміністративний устрій, судочинство, джерела та основні риси права.

Значення рабовласницьких держав Північного Причорномор'я для процесу розкладу родоплемінного устрою, виникнення держави у східних слов'ян.

Тема 3. Становлення і розвиток Київської Русі (VI – початок XII ст.).

Розселення східних слов'ян на території України. Склавини та анти. Джерела вивчення давніх слов'ян в історичному аспекті. Соціально-економічний розвиток, суспільний устрій та культура східних слов'ян від військово-демократичної організації племен до ранньофеодальної держави. Союзи племен і інші переддержавні утворення у східних слов'ян (VI – IX ст.). Об'єднання союзів племен і створення союзу слов'янських

племен під назвою «Русь». Союз союзів під назвою «Руська земля» на початку IX ст. – утворення давньоруської державності на основі своєрідної федерації князівств. Об'єднання південного та північного ранньодержавних утворень у Давньоруську державу з центром у Києві. Внутрішні та зовнішні фактори консолідації слов'янських земель.

Дискусії про походження Київської Русі та її характер. Джерела та історіографія Київської Русі. Суспільний устрій. Становий поділ суспільства, права, привілеї та обов'язки окремих станів. Державний устрій. Ранньофеодальна монархічна форма правління. Центральні органи влади та управління: великий князь, князівська рада, князівські з'їзди (снеми), народні збори (віче). Десяткова система управління. Двірцево- вотчинна система управління. Місцеві органи управління: посадники, намісники, волостелі, тіуни, вірники та ін. Система «кормління» посадових осіб. Сільська територіальна община – верв. Судова система. Церковна організація та її юрисдикція. Вплив християнства на подальший розвиток Київської Русі.

Тема 4. Правова система Київської Русі.

Правова система Київської Русі. Джерела та основні риси права. Звичаєве право. Поняття договору та його види: міжнародні, міжкнязівські, князів з дружиною, князів з народом. Княжі устави та уроки. Юридичні грамоти. Рецепція норм візантійського права в систему права Руської держави. «Руська Правда» – писане джерело права Руської держави. Походження, основні списки та редакції «Руської правди».

Основні риси цивільного права у Київській Русі: право власності; зобов'язальне право; сімейне та шлюбне право; інститут опіки; спадкове право. Церковне право. Основні риси кримінального права Київської Русі: поняття злочину; суб'єкти та об'єкти злочину; мета та види покарань. Судочинство: види та стадії судових процесів. Види доказів. Учасники та сторони судового процесу.

Тема 5. Державність Русі у період феодальної роздробленості (30-ті рр. XII ст. – XIV ст.). Галицько-Волинська держава та її право (XIII – друга половина XIV ст.).

Роздроблення Київської держави на окремі князівства. Передумови, причини, періодизація. Суспільно-політичний лад Русі на початковому етапі феодальної роздробленості (30-ті роки XII – 30-ті роки XIII ст.). Суспільно-політичний ладі Південно-Західних земель у період поглиблення феодальної роздробленості і боротьби Русі проти навали кочових орд та інших іноземних загарбників (XIII – XIV ст.). Наслідки феодальної роздробленості та занепаду Київської Русі.

Піднесення Галицького і Волинського князівств. Утворення Галицько-Волинської держави. Суспільний лад. Князі. Бояри. Боярська аристократія. Служилі феодали. Духовенство. Соціальні особливості сільського населення. Вплив бурхливого розвитку міст на соціальний склад міського населення. Державний устрій. Верховна влада князя та її обмежений характер. Дуумвірат на Галицько-Волинській землі. Боярська рада. Князівські з'їзди (снеми). Народні збори (віче). Удільні князі. Двірцево-вотчинна система управління: двірський, канцлер, стольник, збройник, отроки, дитячі та ін. Місцеве управління: посадники, волостелі, старости та ін. Судова система. Церква. Військо. Зовнішня політика Галицько-Волинського князівства. Його занепад: причини і наслідки.

Правовий розвиток Русі в період феодальної роздробленості. Звичаєве право. «Руська Правда». Князівське законодавство: князівські грамоти, заповіти, статuti, договори тощо. Грамота князя Івана Ростиславовича 1134 р. Рукописання (заповіт) князя Володимира Васильковича 1287 р. Статутна грамота князя Мстислава Даниловича 1289 р. Норми канонічного права. Договори. Магдебурзьке право. Основні риси цивільного права: право власності; зобов'язальне право; сімейне та шлюбне право; інститут опіки; спадкове право. Основні риси кримінального права. Судовий процес.

Тема 6. Суспільно-політичний лад на українських землях в литовсько-польський період (середина XIV – середина XVII ст.).

Передумови та процес приєднання українських земель до Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Формування Литовсько-Руської держави. Ліквідація автономії українських земель, перетворення їх на воєводства. Фактори об'єднання Великого князівства Литовського і Королівства Польського та його політичне значення для українських земель. Кревська унія 1385 р. Віденська унія 1401 р. Городельська унія 1413 р. Люблінська унія 1569 р. Зміни правового статусу українських земель. Утворення Речі Посполитої. Берестейська церковна унія 1596 р. «Статті для заспокоєння руського народу» 1632 р.

Суспільний лад Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої. Соціальна диференціація суспільства. Формування панівної верстви (магнати, шляхта). Різновиди та правовий статус духівництва. Міське населення: структура, організаційні форми, правовий статус різних прошарків. Селянство. Розвиток феодално-кріпосницької фільваркової системи сільського господарства. Волочна реформа, Третій литовський статут, Артикули Генріха Валуа.

Державний устрій. Особливості державного устрою на українських землях до утворення Речі Посполитої. Співвідношення князівської (королівської) влади з представницькими органами влади у Великому князівстві Литовському та Польському королівстві. Участь українських представників у владі. Структура влади після Люблінської унії. Формування дворянської республіки. Артикули Генріха Валуа. Місцеве управління. Особливості управління в містах: магістратські та ратушні. Судова система: до та після Люблінської унії. Судова реформа. Зовнішньополітичні аспекти життя українських земель у литовсько-польський період. Боротьба зовнішніх сил за українські землі.

Тема 7. Правова система на українських землях у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.

Розвиток права. Джерела права. Звичаєве право. «Руська Правда». Міждержавні і міжнародні договори. Королівські привілеї та їх класифікація. Земські уставні грамоти. Вислицький статут 1347 р. Вартський статут 1420-1423 рр. Судебник Казимира IV 1468 р. Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.). Устав на волоки 1557 р. Магдебурзьке право. Збірки магдебурзького і хельмінського права: М. Яскера (1535 р.), П. Щербича, Б. Гроїцького («Порядок»), П. Кушевича (1646 р.). Канонічне право. Гетьманські артикули.

Основні галузі права за Литовськими Статутами. Основні риси цивільного права. Право власності. Види феодалного землеволодіння. Зобов'язальне право. Сімейно-шлюбне право. Опікунське право. Спадкове право. Основні риси кримінального права. Поняття та види злочинів. Мета і система покарань. Особливості судового процесу: змагальний та розшуковий, система доказів, адвокати (прокуратори).

Тема 8. Запорозька Січ, її військово-адміністративний устрій та право.

Виникнення українського козацтва та його історичне значення. Розшарування козацтва. Реєстрові козаки. Запорозька Січ – зародок української державності. Заснування Запорозької Січі. Її військовий і адміністративно-територіальний поділ, політико-правова організація і роль в історії України. Система органів влади та управління на Січі. Січова рада. Курінна рада. Паланкова рада. Кошовий отаман. Курінний отаман. Полковник. Утворення реєстрового козацтва, його правове становище та місце у козацькому державотворенні. Судовий устрій Запорозької Січі. Міжнародні зв'язки Запорозької Січі.

Правова система Запорозької Січі. Джерела права. Звичаєве козацьке право. Канонічне право. Рішення військових рад, кошового отамана, старшини. Особливості застосування гетьманських універсалів, царських грамот, універсалів польських королів як джерел права на Запоріжжі. Загальна характеристика права на Січі. Цивільне право (право власності, зобов'язальне право, спадкове право). Основні риси кримінального права. Види злочинів. Мета і система покарань. Особливості судового процесу.

Тема 9. Формування української держави та її розвиток у період національно-визвольної війни (1648–1657 рр.).

Соціально-економічне та політичне становище України напередодні національної революції 1648 р. Визвольна війна 1648–1657 рр. Причини, характер, рушійні сили, початок і хід воєнних дій. Етапи. Соціальні та політичні суперечності в ході визвольної війни. Розбудова української національної держави за часів Б. Хмельницького, його державницька програма і основні етапи її реалізації. Основні етапи юридичного закріплення української національної державності під час революції. Зборівська угода 1649 р. Правовий статус української національної держави у складі Речі Посполитої за Білоцерківським договором 1651 р.

Державний устрій. Ліквідація польської адміністративно-політичної системи управління на Лівобережній Україні. Формування Української держави. Адміністративно-територіальний поділ: полки, сотні. Органи центральної та місцевої влади та управління. Загальновійськова Рада. Генеральний уряд на чолі з гетьманом. Полкові і сотенні уряди. Курінні і городові отамани. Магістрати і ратушні у містах. Судові органи. Поєднання військово-адміністративної і судової влади.

Суспільний лад. Зміни в суспільних відносинах. Ліквідація магнатського та шляхетського землеволодіння. Послаблення феодально-кріпосницької системи. Зміцнення старшинського, шляхетського і церковного землеволодіння. Козацтво, його розшарування і правове становище. Міське населення, його розшарування і правове становище.

Союз України з Московською державою та його юридичне оформлення. Початок дипломатичних зв'язків Б. Хмельницького з Московською державою (1648 р.). Зміст, юридичне значення рішень Земського собору 1651 р. та 1653 р., Переяславської ради від 8 січня 1654 р. Правовий статус України у складі Московської держави згідно з Березневими статтями 1654 р. та царськими жалуваними грамотами від 27 березня та 12 квітня 1654 р.

Джерела і розвиток права. Посилення впливу норм звичаєвого права – «козацького права». Рішення загальновійськової ради та ради генеральної старшини як джерело права. Гетьманські універсали. Польсько-литовські джерела. Збірки магдебурзького права. Міжнародні договори. Правосуб'єктність у міжнародних відносинах.

Тема 10. Українська гетьманська держава та її право у складі Московії (друга половина XVII – кінець XVIII ст.).

Загальна характеристика періоду. Період «Руїни» в Україні та його наслідки. Поділ України на Правобережну і Лівобережну. Міждержавні мирні договори і вирішення в них питань щодо українських земель. Денонсація Переяславської угоди 1654 р. Гадяцький трактат 1658 р. та інші угоди гетьманів козацької держави з Річчю Посполитою, Туреччиною, Швецією, Кримом як альтернатива українсько-московського договору. Входження Правобережної України та Західної Волині до складу Російської держави.

Державний лад. Адміністративно-територіальний поділ на полки, сотні і курені. Обмеження автономії України. Малоросійський приказ 1663 р. Перша малоросійська колегія (1722–1727 рр.). Загальновійськова рада. Рада генеральної старшини. Гетьман. Наказний гетьман. Генеральний уряд. Полкові уряди: полковник та полкова рада. Сотенний уряд: сотник та його помічники. Місцеве управління: виборні міські старшини та сільські отамани. Міське самоврядування: магістрати та ратуші. Організація судів. Період козацьких судів. Судова реформа 1760–1763 рр. Реформований Генеральний Військовий Суд. Земські, міські та підкоморські суди. Остаточне скасування гетьманської влади. Встановлення посади генерал-губернатора і відновлення Другої Малоросійської колегії. Правовий статус Запорізької Січі. Причини та політико-правові наслідки ліквідації Запорізької Січі. Заснування Задунайської Січі.

Суспільний лад. Правове становище соціальних груп. Кріпосницька політика козацької старшини. Зростання страшинсько-шляхетського і монастирського землеволодіння. Зрівняння в правах козацької старшини з російським дворянством.

Міщани. Селянство і його розшарування. Погіршення правового становища селян. Відновлення панщини. Обмеження права переходів селян: гетьманські універсали 1701, 1721, 1727, 1760 рр. Царський указ 1783 р. про остаточне закріпачення селянства Лівобережної і Слобідської України. Населення Південної України і закріпачення південноукраїнського селянства. Духовенство. Секуляризація монастирських маєтків в Україні 1786 р.

Правова система Української гетьманської держави. Джерела права. Звичаєве козацьке право. Акти гетьманської влади. III Литовський статут. Збірники Магдебурзького й хельмінського права. Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького 1710 р. Царське законодавство. Юридичне оформлення кріпосного права в Україні (1783 р.). Кодифікація права в Україні. Причини і наслідки кодифікації. Процес короткий наказний, виданий при резиденції гетьманській 1734 р. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. Суд і розправа в правах малоросійських 1750 р. Книга Статут та інші права малоросійські 1764 р. Екстракт малоросійських прав 1767 р. «Екстракт із указів, інструкцій і настанов» 1786 р. Основні риси права. Інститути цивільного права. Право власності. Зобов'язальне право. Шлюбно-сімейне. Право спадщини. Кримінальне право. Види злочинів і покарань. Процесуальне право. Норми процесуального права за Зводом 1743 р.

Тема 11. Суспільно-політичний лад та право на українських землях у складі Російської імперії у XIX ст.

Загальна характеристика періоду. Криза і розклад феодально-кріпосницької системи. Зростання капіталістичних відносин. Політичний статус Наддніпрянської України та її населення у складі Російської імперії. Українські етнічні землі в системі державних кордонів європейських країн. Економічний розвиток українських земель. Суспільний лад. Дворянство. Духовенство. Міське населення. Державні селяни. Кріпосні селяни. Соціальне протистояння та соціальні конфлікти в Україні. Завершення юридичного закріпачення селян України (укази 1800, 1804, 1808, 1828 рр.). Панщина – основний обов'язок кріпаків. Реформа управління державними селянами 1837–1841 рр. Особливості селянської реформи 1861 р. в Україні. Державний лад. Адміністративно-територіальний поділ. Губернії. Створення генерал-губернаторств. Повіти. Система органів самодержавного управління Україною. Комітет у справах західних губерній. Генерал-губернатори. Дворянські зібрання. Повітовий апарат управління. Земський суд і земський справник. Повітові зібрання дворян. Маршалки. Волосні правління і волосний старшина. Сільська громада і сільський староста. Самоврядування державних селян за реформою 1837–1841 рр. Управління в містах. Скасування магдебурзького права. Міська (1870 р.) і земська (1864 р.) реформи в Україні. Сільське й волосне самоврядування за реформою 1861 р. Поліцейська реформа 1862 р. Військова, освітня, фінансова та інші реформи 60–80-х років. Контрреформи 80–90-х років. Судова система. Судова реформа 1864 р. та її особливості проведення в Україні.

Джерела права. Царське законодавство. Литовський статут 1811 р. Збірки магдебурзького права. Звичаї. Кодифікація місцевого права України. Звід місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі 1807 р. Зібрання малоросійських прав 1807 р. Збірник цивільних законів, діючих в Малоросії 1807 р. Звід місцевих законів західних губерній 1833 р. Звід законів Російської імперії 1842 рр. Відміна дії норм магдебурзького права та Литовського статуту і поширення в 1840–1842 рр. на Україну загальноімперського цивільного та кримінального законодавства. Специфіка застосування загальноімперського законодавства в Україні. «Уложення про покарання кримінальне і виправне» 1845 р. Норми місцевого права Чернігівської і Полтавської губерній у Зводі законів Російської імперії. Цивільне право. Кримінальне право. Процесуальне право. Основні риси цивільного і кримінального процесу.

Тема 12. Суспільно-політичний лад і право на українських землях у складі Російської імперії на початку ХХ ст. до 1917 р.

Соціально-економічне становище України. Політизація національного життя в Україні. Державно-політична криза 1904–1905 рр. Революція 1905–1907 рр. та її наслідки. Зміни у правовому статусі особи. Демократичні права і свободи за маніфестом від 17 жовтня 1905 р. Суспільний устрій. Зміни в суспільних відносинах. Дворянство. Буржуазія. Робітники. Селянство. Столипінська аграрна реформа, її наслідки на Україні. Соціальна диференціація селян. Хутори і відруби. Переселення. Зміни в державному ладі. Особливості еволюції самодержавства. Царський маніфест від 6 серпня 1905 р. «Про утворення Державної думи» та «Положення про вибори Думи»; Царський маніфест від 17 жовтня 1905 р. «Про удосконалення державного ладу». Державна дума та представництво в ній України. Перехід царизму до терористичних форм правління. Чорносотенний терор. Режим виняткового стану і надзвичайної охорони. Положення про військово-польові суди (1906 р.). Посилення терору і національного гніту на Україні. Зміцнення поліцейських і жандармських органів самодержавства на Україні. Україна в роки Першої світової війни. Стан промисловості та сільського господарства на початку ХХ ст. Загальна криза в країні. Зміни у державному апараті в роки Першої світової війни. Надзвичайна військова юстиція. Розклад самодержавного апарату влади та управління.

Розвиток права. Виникнення галузевого законодавства. Цивільне право. Адміністративне право. Шлюбно-сімейне право. Кримінальне право. Зміни в цивільно-процесуальному й кримінально-процесуальному законодавстві. Розвиток надзвичайного законодавства щодо охорони імперських порядків.

Тема 13. Суспільно-політичний лад і право на західноукраїнських землях в кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст.

Загарбання західноукраїнських земель Австрією. Революція 1848 р. Утворення дуалістичної Австро-Угорської монархії (1867 р.). Статус Буковини, Галичини і Закарпаття у складі Австро-Угорщини. Галицький та Буковинський крайові сейми. Суспільний лад на підпорядкованих Австро-Угорщині українських землях. Магнати. Кріпосні селяни. Міське населення. Правовий статус окремих категорій населення до відміни кріпосного права (1848 р.) і після неї. Права і свободи особи за Конституцією Австрії 1867 р. та їх дотримання на західноукраїнських землях. Державний лад. Органи урядової адміністрації. Губернатор. Галицький становий сейм. Окружні старости. Центральні органи влади та управління Австрії та Австро-Угорщини. Крайова і місцеві адміністрації, їхні повноваження. Українці в австрійському парламенті. Судово-прокурорські органи на західноукраїнських землях. Судова реформа за імперським положенням про суд 1849 р та 1864 р.

Джерела права. Кодифікація місцевого права. Цивільний кодекс Австрії 1811 р. Цивільний кодекс 1895 р. Торговий кодекс 1863 р. Закон про компетенцію суду 1852 р. Закон про судочинство по безспірних справах 1854 р. Цивільно-процесуальний кодекс Австрії 1895 р. Кримінальний кодекс Австрії 1787, 1803, 1852 р. Військово-кримінальний кодекс Австрії 1855 р. та його дія на території Галичини та Буковини. Кримінальний кодекс Угорщини 1879 р. і його запровадження на Закарпатті. Надзвичайне законодавство початку ХХ ст. Основні риси права. Характеристика цивільно-правових інститутів, кримінального і процесуального права.

Тема 14. Державне відродження і законодавство України періоду національно-демократичної революції (1917–1920 рр.).

Лютнева революція 1917 р. в Україні. Утворення Центральної Ради на чолі з М. Грушевським. Зміна її статусу та її взаємовідносини з Тимчасовим урядом Росії. Мала Рада. Уряд Центральної Ради. Місцеві органи Центральної Ради. Універсали Центральної Ради. Проголошення УНР (20 листопада 1917 р.). Переговори в Бресті. Проголошення незалежності України. «Закон про національно-персональну автономію». Окупація

України німцями. Конституція УНР від 29 квітня 1918 року (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). Її структура, зміст та історичне значення. Українська Народна Республіка 1918 року. Початок формування власної судової системи. Законодавча діяльність. Причини падіння та історичне значення Центральної Ради. Наступ радянської Росії проти України.

Гетьманський переворот П. Скоропадського (29 квітня 1918 р.). Грамота «До всього українського народу». «Закони про тимчасовий державний устрій України». Уряд. Місцеві органи влади. Внутрішня і зовнішня політика гетьманату. Створення збройних сил. Аграрне і робоче законодавство. Проект загальних основ земельної реформи. Причини падіння та історичне значення гетьманату.

Перехід до влади Директорії. Державний устрій. Трудовий Конгрес. «Закон про форму української влади». Створення Української Соціалістичної Радянської Республіки березень 1919 р. Конституція Української СРР 1919 р., порядок її прийняття, структура, зміст та історичне значення. Розвиток взаємовідносин УСРР з радянськими республіками: воєнно-політична угода 1919 р.; господарсько-політичний союз 1920 р. Конституція УНР 1920 р. «Проект Конституції основ державних законів» О. Ейхельмана. «Закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в УНР». «Закон про Державну Народну раду» (1920 р.). Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Аграрне і робоче законодавство. Більшовицька агресія проти Директорії УНР. Падіння національної державності. Причини падіння та історичне значення Директорії. Варшавський і Ризький договори.

Тема 15. Суспільно-політичний лад і право Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1923 рр.).

Особливості національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях. Утворення ЗУНР. Відозви Української Національної Ради від 1 листопада 1918 р. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) 13 листопада 1918 р. Внутрішня і зовнішня політика ЗУНР. Вищі і місцеві органи влади та управління ЗУНР. «Закон про адміністрацію ЗУНР». «Тимчасовий основний закон». Органи охорони порядку. Судова система. Реорганізація армії. Закон «Про державну мову» Закон «Про громадянство». «Закон про земельну реформу».

Передвступний договір ЗУНР з Директорією УНР від 14 грудня 1918 р. Акт злуки 22 січня 1919 р. і його значення для соборності України. Законодавство ЗУНР. Проблеми відносин ЗУНР та УНР. Паризька конференція 1919 р. та її наслідки для ЗУНР. Причини поразки та історичне значення ЗУНР.

Тема 16. Держава і право УСРР в умовах нової економічної політики (1921–1929 рр.).

Державне будівництво в Україні в період нової економічної політики. Вищі органи державної влади і управління. Всеукраїнський з'їзд Рад. ВУЦВК, його структура і компетенція. Раднарком УСРР, ДПУ УСРР. Місцеві органи влади та управління.

Утворення Союзу РСР та роль Радянської України в цьому процесі. I Всеукраїнський з'їзд Рад. Розробка та прийняття Декларації і Договору про утворення СРСР 30 грудня 1922 р. та їх зміст. Зосередження в руках Москви головних важелів керівництва внутрішньою і зовнішньою політикою. Реформа адміністративно-територіального устрою України. Перехід на триступеневу систему (округ – район – село) управління. Прийняття загальносоюзної Конституції 1924 р. Державно-правовий статус України у складі СРСР за Конституцією 1924 р. Створення в Україні Молдавської АСРР. Внесення змін і доповнень до Конституції України у 1925 р. Конституція України 1929 р. Перебудова судової системи. Організація державної прокуратури. Утворення адвокатури. Положення про судоустрій УСРР 1929 р. Народні суди. Окружні і районні суди. Обласні суди. Положення про військові трибунали і військову прокуратуру 1926 р. Верховний суд УСРР.

Розвиток і перша кодифікація радянського законодавства у 1922–1927 рр. Причини, основні завдання, етапи та наслідки першої кодифікації законодавства Радянської України. Характеристика кодексів з окремих галузей права: цивільного – Цивільний кодекс УСРР 1922 р. та 1927 р.; земельного – Земельний кодекс УСРР 1922 р. та зміни до нього у 1927 р.;

трудового – Кодекс законів про працю УСРР 1922 р.; кримінального – Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. і 1927 р.; процесуального – Цивільно-процесуальний кодекс УСРР 1924 р. і 1929 р.; Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р. і 1927 р.; Виправно- трудовий кодекс УСРР 1925 р.; шлюбно-сімейного – Кодекс законів про родину, опіку, шлюб та акти громадянського стану УСРР 1926 р.; адміністративного – Адміністративний кодекс УСРР 1927 р.

Тема 17. Держава і право України в період панування тоталітарного режиму (30-ті рр. ХХ ст.).

Внутрішнє і зовнішнє становище Української РСР в 30-ті рр. ХХ ст., утвердження тоталітарного режиму в країні. Державне будівництво в Україні в 30-ті рр. ХХ ст. Конституція УРСР 1937 р.: історичні передумови, розробка і прийняття; суспільний та державний устрій Української РСР. Перебудова органів радянської держави на основі нової Конституції УРСР. Верховна Рада УРСР, Президія Верховної Ради УРСР. Рада Народних Комісарів УРСР. Місцеві органи влади та управління. Розмежування компетенції органів державної влади і органів державного управління. Зміни виборчої системи. Правовий статус особи за Конституцією 1937 р. Декларативний характер Конституції. Реалізація конституційних норм у державно-правовій практиці Радянської України. Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р. і перебудова судової системи УРСР.

Утвердження командно-адміністративної системи. Сталінська індустріалізація, колективізація, денационалізація, дехристиянізація і культурна революція, їх наслідки для України. Масовий терор і репресії.

Надзвичайне законодавство СРСР та його вплив на розвиток права України в 30-ті роки. Цивільне право. Кредитна реформа. Зміцнення договірної дисципліни. Житлове право. Трудове право. Законодавство про сім'ю. Зміни і доповнення до Кодексу про сім'ю, опіку та акти громадянського стану УРСР і до «Положення про реєстрацію актів громадянського стану» 1935 і 1936 рр. Кримінальне і кримінально-процесуальне право. Посилення кримінальної відповідальності. Закон від 7 серпня 1932 р. про охорону соціалістичної власності.

Тема 18. Державно-правове становище українських земель у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.).

Проголошення незалежності Карпатської України (березень 1939 р.). Радянсько-німецькі договори та їх історико-правова оцінка. Початок Другої світової війни. Вступ радянських військ на територію Східної Галичини (вересень 1939 р.). Вибори до Народних Зборів Західної України та їх рішення. Вхід Західної України до складу УРСР. Радянський репресивний апарат у новостворених областях, характеристика політичного режиму. Включення Північної Буковини, Північної і Південної Бессарабії до УРСР, а решти Бессарабії – до колишньої Молдавської АСРР і утворення МРСР у складі СРСР. Утворення Чернівецької області у складі УРСР.

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Перебудова радянського державного апарату на воєнний лад. Розширення прав УРСР. Утворення Управління по евакуації населення. Утворення Надзвичайної комісії по розслідуванням злочинів німецько-фашистських загарбників. Державний Комітет Оборони СРСР і його уповноважені при органах державного управління УРСР. Верховна Рада УРСР. Президія Верховної Ради УРСР. Раднарком УРСР. Перебудова місцевих органів державної влади й управління та їх діяльність в період війни. Реорганізація органів суду й прокуратури у

зв'язку з введенням воєнного становища. Окупаційний режим. Організація оборони країни. Ліквідація фашистського окупаційного режиму на території України.

Розвиток права. Зміни в адміністративному праві. Зміни в цивільно-правових відносинах. Зміни в Цивільному кодексі УРСР. Житлове право. Сімейне право. Зміни в системі державної допомоги багатодітним матерям. Трудове законодавство. Колгоспне й земельне законодавство. Підвищення мінімуму трудовнів. Розвиток кримінального законодавства. Кримінально-процесуальне законодавство. Покарання воєнних злочинів.

Тема 19. Держава і право України в повоєнні роки та період десталінізації (середина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.).

Геополітичні наслідки Другої світової війни. Зміни у політичній системі України в умовах переходу від війни до миру. Відбудова і розвиток народного господарства. Реорганізація і функціонування державних органів влади і управління УРСР у перші повоєнні роки. Міжнародні та внутрішні фактори набуття Україною державного суверенітету, прийняття її в ООН і включення у світову політику. Завершення збирання основних українських земель у межах СРСР і адміністративно-репресивне вирішення територіально-етнічних проблем. Правові основи входження Закарпаття (червень 1945 р.) та Криму (квітень 1954 р.) до складу УРСР. Основні зміни в діяльності органів суду, прокуратури та органів правопорядку. Західноукраїнські землі в повоєнні роки. Розвиток радянського права у перші повоєнні роки.

Пошуки ефективних шляхів розвитку України. Боротьба проти культу особи Сталіна та його наслідки. Процес десталінізації в УРСР, його характерні риси та юридичні наслідки. Органи влади і управління України в другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. Основні зміни в діяльності органів суду, прокуратури та органів правопорядку. Кодифікація законодавства кінця 50 – початку 60-х рр. Загальна характеристика основних галузей права УРСР.

Тема 20. Держава і право України в період неототалітарного режиму (середина 60-х – середина 80-х рр. ХХ ст.).

Соціально-економічне і політичне життя в Україні в умовах зміцнення командно-адміністративної системи управління. Конституція СРСР 1977 р. та УРСР 1978 р.: основні положення. Державне будівництво в УРСР на основі Конституції 1978 р. Вищі органи державної влади та управління. Верховна Рада УРСР. Президія Верховної Ради УРСР. Рада Міністрів УРСР. Місцеві органи державної влади і державного управління. Ради народних депутатів та їх виконавчі комітети. Правоохоронні органи. Прокуратура УРСР. Верховний суд УРСР. Арбітраж УРСР. Народний контроль УРСР. Місцеві органи прокуратури. Народні суди. Органи внутрішніх справ. Завершення розроблення нових кодексів УРСР на підставі основ союзного законодавства. Приведення законодавства у відповідність до Конституції УРСР 1978 р.

Тема 21. Державно-правовий розвиток України у період «перебудови» в СРСР (1985–1991 рр.).

Соціально-економічна і політична ситуація в країні. Курс на перебудову радянського суспільства. Програма прискорення соціально-економічного розвитку СРСР. Реформування політичної системи країни. Зміни в суспільно-політичному житті України. Консерватизм керівництва КПУ та УРСР у проведенні перебудови і забезпечення гласності. Реформування державного апарату УРСР в період «перебудови». Зміни і доповнення до Конституції СРСР 1977 та УРСР 1978 рр. (реформи державного апарату; визнання і реалізація принципу розподілу влади; розширення прав і свобод громадян, тощо). Прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Реформування судової системи.

Зміни у праві УРСР: господарське, адміністративне, цивільне, земельне, трудове, екологічне, кримінальне, процесуальне право.

Тема 22. Національно-державне відродження незалежної України (1991–1996 рр.).

Передумови відродження незалежної України в 1991 р. Акт проголошення

незалежності України від 24 серпня 1991 р. Всеукраїнський референдум і вибори Президента 1 грудня 1991 р. Розпад СРСР і угода про створення Співдружності незалежних держав (СНД). Закони України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р., Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р., Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. та ін. Центральні та місцеві органи влади та управління в умовах формування незалежності.

Міжнародне визнання незалежності України. Принципи участі України у міждержавних об'єднаннях. Розвиток правової нормативної бази України щодо міжнародних договорів.

Конституційний процес. Конституційний договір 8 червня 1995 р., його зміст та значення. Прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. Структура, основні положення і значення Основного Закону держави. Форма правління, державно-територіальний устрій та політичний режим згідно з Конституцією України від 28 червня 1996 р. Державна символіка. Основи виборчої системи України. Референдуми. Правовий статус народних депутатів. Верховна Рада України. Президент України. Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади. Місцеві державні адміністрації. Місцеве самоврядування. Прокуратура. Правосуддя. Конституційний суд України. Реформування правової системи та розвиток окремих галузей права.

Тема 23. Державно-правовий розвиток України на сучасному етапі (1996 р. – теперішній час).

Розвиток Української держави після прийняття Конституції 1996 р. Парламентські вибори 1998 р. і президентські вибори 1999 р. Квітневий всеукраїнський референдум 2000 року та особливості реалізації результатів волевиявлення народу. Вибори до Верховної Ради IV скликання 2002 року. Розстановка політичних сил у вищому законодавчому органі України. Політичні кризи 1999–2004 рр. Причини, хід та наслідки «Помаранчевої революції» 2004 р. Вибори Президента України 2004 р. Зміни до Конституції України. Розвиток виборчого законодавства. Позачергові парламентські вибори 2007 р. Глобальна світова фінансово-економічна криза 2008-2010 рр. і її наслідки для економіки України. Президентські вибори 2010 р. Радикальні зміни в системі державної влади країни. Євроінтеграційні процеси і Україна. Причини, хід та наслідки революції Гідності. Анексія АРК Російською Федерацією. Дестабілізація політичної ситуації, військовий конфлікт на сході України. Формування громадянського суспільства. Президентські вибори 2014 р. Зміни до Конституції України.

Реформаторська діяльність Верховної Ради. Реформування судової системи. Конституційний Суд. Правоохоронні органи суверенної України. Прокуратура. Міліція. Служба безпеки України. Адвокатура. Нотаріат. Реформування Збройних сил України. Антикорупційні органи.

Тема 24. Реформування правової системи незалежної України та розвиток окремих галузей права (1996 р. – теперішній час).

Реформування правової системи в Україні з 1996 р.

2. Теорія держави і права

Тема 1. Теорія держави і права як наука і навчальна дисципліна.

Загальнотеоретична юридична наука в Україні, її система. Теорія держави і права як суспільна і правова наука. Предмет теорії держави і права: поняття і інституційне значення. Загальні закономірності розвитку, виникнення і функціонування державно-правових явищ та система державно-правових понять і категорій - основне в предметі теорії держави і права. Співвідношення предмета теорії держави і права з предметами інших наук, які вивчають суспільство, державу і право.

Соціальне призначення і цінність теорії держави і права як науки і навчальної дисципліни. Завдання і функції теорії держави та права. Поняття і значення метода теорії держави і права. Класифікація методів сучасної державно-правової науки. Загальнонаукові,

загально-правові та спеціально-правові методи пізнання державно- правових явищ. Методологія теорії держави і права. Співвідношення теорії держави і права і суспільних наук, які вивчають державу і право. Місце теорії держави і права в системі юриспруденції.

Тема 2. Держава: її походження та поняття

Проблема походження держави і права в державознавстві і правознавстві. Основні наукові концепції виникнення держави і права. Характеристика економічних відносин, соціальної влади і соціальних норм в первісному суспільстві. «Неолітична революція» і виникнення держави. Форми виникнення держави у народів світу. Загальні закономірності виникнення держави. Виникнення права. Мононорми первісного суспільства і право.

Багатоаспектність категорії «держава». Поняття, основні ознаки і визначення держави. Атрибути держави. Плюралізм в розумінні і визначенні держави. Державна влада

– особливий різновид соціальної влади. Форми і способи здійснення державної влади. Співвідношення політичної і державної влади. Основні ознаки і властивості державної влади. Суть державної влади. Легітимність і легальність державної влади. Принципи єдності й поділу державної влади

Тема 3. Функції держави

Соціальна цінність і призначення держави. Поняття, соціальна обумовленість і значення функцій держави. Класифікація функцій держави: постійні і тимчасові, внутрішні і зовнішні, основні та неосновні. Характеристика основних внутрішніх і зовнішніх функцій держави. Еволюція функцій держави. Типологія держави.

Тема 4. Форма держави

Поняття і елементи форми держави. Співвідношення типу і форми держави. Форма державного правління: поняття і види. Поняття, види і характеристика монархій. Загальні закономірності та особливості розвитку монархії. Поняття, види і загальна характеристика республік. Форма правління в Україні на сучасному етапі.

Поняття і ознаки державних органів, види державних органів. Проблема розподілу влад і система державних органів. Законодавча влада. Парламент, його повноваження та структура. Влада глави держави. Виконавча влада. Уряд у сучасних країнах. Судова влада: поняття, суть, види і призначення. Принципи організації і діяльності державного апарату. Поняття механізму держави. Механізм держави і його роль в здійсненні функцій держави. Механізм держави і державний апарат. Структура державного апарату. Форми державного устрою: поняття і види. Форма державного устрою в Україні. Державний режим: поняття і види, суть і загальна характеристика. Поняття і види демократичних режимів. Поняття і види антидемократичних державних режимів. Державний режим України.

Тема 5. Держава в політичній системі суспільства

Політика і політична організація суспільства. Поняття і структура політичної системи держави.

Держава в політичній системі. Місце і роль органів державної влади в політичній системі держави і суспільства. Місце і роль політичних партій і громадських організацій у політичній системі. Види політичних систем.

Поняття і види суспільства. Поняття, ознаки, структура і суть громадянського суспільства. Співвідношення держави і громадянського суспільства.

Тема 6. Правова, соціальна держава

Держава і правова надбудова суспільства. Держава, правові процеси, правові відносини і правові акти. Співвідношення держави і права. Роль держави в забезпечення права. Вплив права на державу. Зв'язаність держави правом.

Ідея правової держави як загальнолюдська цінність. Правова держава: поняття, сутність та ознаки. Формування правової держави в Україні. Правова держава і громадянське суспільство. Суть і призначення соціальної держави. Шляхи формування соціальної держави в Україні.

Тема 7. Держава і особа

Історія ідей прав людини. Теорія поколінь прав людини. Права людини - нормативна форма взаємодії індивідів, суспільства, держави. Правовий статус особистості: поняття, структура, види. Права людини і права громадянина. Міжнародні стандарти в галузі прав людини. Система основних прав та свобод людини і громадянина. Юридичні обов'язки особистості.

Система гарантій прав особистості в демократичній державі. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини. Міжнародний захист прав людини. Роль правоохоронних органів в забезпеченні прав і свобод людини.

Тема 8. Основні наукові вчення про право. Праворозуміння

Сучасні підходи до розуміння права і їх практичне значення для юридичної практики. Загальні питання розуміння права та їх значення для практичної діяльності. Основні напрямки вчень про право. Нормативний підхід до розуміння права як засіб підтримки законності і стабільності. Соціологічний підхід до розуміння права як засіб забезпечення динамізму суспільного життя. Психологічна теорія права та можливості її використання в юридичній практиці. Теорія природного права як ствердження волі рівності і справедливості в практиці правової держави. Інтегративний підхід до розуміння права.

Поняття права в різних правових системах. Праворозуміння як елемент правової культури. Праворозуміння і професійно-правова діяльність.

Тема 9. Сутність, ознаки, функції та принципи права

Сутність права: еволюція уявлень. Наступність в праві. Пошуки нового розуміння права. Сучасне нормативне розуміння права: поняття, основні ознаки, визначення. Про широке розуміння права. Поняття та визначення права. Сучасні методологічні підходи до аналізу природи права. Право в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Нормативність, загальнообов'язковість, формальна визначеність та вольовий характер права. Загальносоціальне, класове і національне в праві.

Соціальне призначення права. Функції права. Загальносоціальні функції. Спеціально-юридичні функції. Цінність права. Принципу права: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. Правові презумпції, сфера її застосування. Правові аксіоми, їх значення. Правові фікції.

Тема 10. Право в системі нормативного регулювання

Система регулювання суспільних відносин: індивідуальний і нормативний рівні. Поняття і види соціальних норм. Соціальні і технічні норми. Норми права, моралі, звичаї, традиції, релігійні, корпоративні та інші норми. Співвідношення норм права і норм моралі. Співвідношення норм права та інших соціальних норм.

Тема 11. Норми права

Поняття правової норми та її ознаки. Логічна структура правової норми. Структурні елементи норми права: гіпотеза, диспозиція, санкція. Позитивні зобов'язання, дозволи та заборони в змісті правових норм.

Норми права і статті нормативно-правового акту: варіанти співвідношення. Способи викладення правових норм в статтях нормативно-правового акту. Види правових норм. Практичне значення класифікації правових норм.

Тема 12. Форми права

Зовнішні форми права. Поняття і види форм (джерел) права, їх особливості. Правовий звичай, нормативно-правовий акт, правовий прецедент, релігійний текст, правова доктрина, нормативний договір.

Нормативно-правовий акт як основна форма (джерело) права. Закони: поняття, ознаки, види. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, ознаки, види. Дія нормативно-правових актів у часі, просторі і за колом осіб. Способи викладення норм права у статтях нормативно-правових актів.

Тема 13. Поняття і види правових актів

Поняття правового акту. Дуалізм юридичної природи правових актів. Ознаки правових актів. Види правових актів.

Поняття і види нормативно-правових актів. Закони: поняття, ознаки, види. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, ознаки, види.

Дія нормативно-правових актів в часі, просторі та колу осіб. Зворотна сила закону. Система нормативно-правових актів України: види, значення, особливості та межі їх дії.

Тема 14. Правоутворення, нормотворчість та законотворчість

Поняття і ознаки правоутворення. Стадії процесу правоутворення. Правоутворення і правотворчість. Правотворчість: поняття, цілі та суб'єкти. Види і принципи правотворчості. Правотворчість і законотворчість. Поняття і основні стадії законотворчого процесу. Юридична техніка. Мова і стиль закону.

Тема 15. Правова система, система права і система законодавства

Правова система суспільства: поняття і структура. Характеристика елементів правової системи. Поняття системи права. Система права і правова система. Основні елементи системи права. Галузь права як базовий елемент права. Предмет і метод правового регулювання як підстава для відокремлення галузей права. Інститут права:

поняття і види. Приватне і публічне право та еволюція правової системи України. Матеріальне і процесуальне право.

Система законодавства. Співвідношення системи права, системи законодавства, правової системи і системи юридичних наук. Поняття галузі права і інституту законодавства. Вертикальна та горизонтальна структура законодавства. Поняття і форми систематизації нормативно-правових актів.

Тема 16. Типологія правових систем. Правова система України.

Поняття правової системи. Національна правова система. Регіональна і міжнародна правова система. Правова карта світу. Критерії об'єднання і класифікація правових систем світу. Правова сім'я. Основні правові сім'ї. Романо-германська правова сім'я. Сім'я загального права (англо-американська). Сім'я соціалістичного права. Сім'я релігійного права. Сім'я звичайного (традиційного) права. Еволюція і співвідношення сучасних правових систем світу.

Історичні і соціально-культурні витоки правової системи України. Правова система України на правовій карті світу. Її особливості і зв'язок з правовими системами світу. Генеза і перспективи правової системи України. Розвиток правової системи України на сучасному етапі.

Тема 17. Правові відносини

Поняття, ознаки і види правових відносин. Передумови виникнення правових відносин. Взаємозв'язок правових норм і правовідносин. Структура правовідносин: суб'єкти, об'єкти, зміст (суб'єктивні права і юридичні обов'язки).

Поняття і види суб'єктів права. Правоздатність і дієздатність суб'єктів правових відносин. Правосуб'єктність. Об'єкти правовідносин: поняття і види.

Поняття, структура і види суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як юридичного змісту правових відносин. Підстави виникнення, зміни і припинення юридичних відносин. Поняття і класифікація юридичних фактів. Прості і складні юридичні факти фактичний (юридичний) склад.

Тема 18. Реалізація права

Поняття та ознаки реалізації права. Підстави для розмежування форм реалізації права. Підстави для розмежування форм реалізації права. Дотримання, виконання та використання як форми безпосередньої реалізації права. Застосування правових норм як безпосередня форма правореалізації.

Фактори реалізації права. Механізм реалізації права.

Тема 19. Застосування правових норм

Поняття і відмінні ознаки правозастосування. Суб'єкти застосування правових норм: поняття і види. Умови правозастосовчої діяльності.

Стадії процесу застосування права. Вимоги належного правозастосування.

Акти застосування права: поняття, особливості, види.

Прогалини в праві і способи їх подолання. Аналогія закону і аналогія права. Юридичні колізії і способи їх вирішення.

Тема 20. Тлумачення права

Поняття і необхідність тлумачення права. З'ясування (усвідомлення), пояснення та інтерпретація змісту правових норм. Суб'єкти тлумачення: державні органи, недержавні

організації і громадяни. Види тлумачення за суб'єктами. Нормативне і казуальне тлумачення. Способи (прийоми) тлумачення. Тлумачення правових норм, пов'язане з уточненням їх об'єму. Акти тлумачення права: поняття, особливості і види.

Тема 21. Юридичний процес

Поняття і зміст юридичного процесу. Юридичний процес як нормативно встановлені форми упорядкування юридичної діяльності. Юридична форма правової діяльності і офіційних документів, які врегульовують цю діяльність.

Види юридичного процесу. Правотворча процедура. Кримінальний процес. Цивільний процес. Адміністративний процес. Стадії юридичного процесу.

Тема 22. Правосвідомість і правова культура. Правова культура юриста

Право і свідомість. Поняття і структура правосвідомості. Місце і роль правової свідомості в системі форм суспільної свідомості.

Класифікація форм правосвідомості за суб'єктами (звичайне, компетентне, професійне і наукове) та глибинні відображення правової дійсності. Функції правосвідомості. Роль правосвідомості у процесі правотворчості та правореалізації. Криза сучасної правосвідомості.

Правова культура та її зв'язок із загальною культурою. я і Правова культура: поняття, структура, функції.

Правова культура суспільства. Правова культура особи. Професійна правова культура. Фактори формування професійної свідомості та правової культури юриста. Система вимог до правової культури юриста.

Професійна правосвідомість і правова культура співробітника органів внутрішніх справ. Правова культура і прогрес права: правова акультурація.

Правовий нігілізм і правовий ідеалізм. Правова демагогія. Форми деформації професійної культури юриста та шляхи її подолання. Причини професійної деформації співробітників правоохоронних органів.

Правова соціалізація: суспільний і особистий рівні. Професійна соціалізація. Механізми та принципи соціалізації. Правове виховання: поняття, форми, методи.

Тема 23. Правомірна поведінка. Правопорушення: поняття, ознаки, склад, види і причини.

Право і поведінка. Правозначуща поведінка. Поняття і ознаки правомірної поведінки. Структура правомірної поведінки (суб'єкти, об'єкти, суб'єктивна і об'єктивна сторона). Класифікація видів правомірної поведінки. Правові засоби стимулювання правомірної поведінки. Юридична структура правопорушення. Види правопорушень. Злочини і проступки (делікти).

Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувача під час проведення атестаційного екзамену

Оцінювання результатів складання атестаційного екзамену з політичної теорії здійснюється по 100-бальній системі за шкалою ECTS та національною шкалою відповідно до таблиці:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90–100	A	відмінно
82–89	B	добре
74–81	C	
64–73	D	
60–63	E	задовільно
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Критерії оцінювання результату атестаційного екзамену

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90 – 100 A)	Кількість вірних відповідей становить від 90% – 100% загальної суми балів
Добре (82-89 B)	Кількість вірних відповідей становить від 82% до 89% загальної суми балів
Добре (74-81 C)	Кількість вірних відповідей становить від 74% до 81% загальної суми балів
Задовільно (64-73 D)	Кількість вірних відповідей становить від 64% до 73% загальної суми балів
Задовільно (60-63 E)	Кількість вірних відповідей становить від 60% до 63% загальної суми балів
Незадовільно (35-59 FX)	Кількість вірних відповідей становить від 35% до 59% загальної суми балів
Незадовільно (0 – 34 F)	Кількість вірних відповідей становить не перевищує 34% загальної суми балів

Перелік питань до атестаційного іспиту

Дисципліна «Історія держави і права України»

1. Місце та значення історії держави і права України в системі юридичних наук.
2. Роль історії держави та права України у професійній підготовці юриста.
3. Перші державні утворення і право на території України.

4. Основні джерела права. Зародження права власності, зобов'язального, сімейного та кримінального права. Судовий процес.
5. Судовий процес в містах-державках Північного Причорномор'я.
6. Внутрішні та зовнішні фактори консолідації слов'янських земель.
7. Дискусії про походження Київської Русі та її характер. Становий поділ суспільства, права, привілеї та обов'язки окремих станів.
8. Судова система. Церковна організація та її юрисдикція в Київській Русі.
9. Правова система Київської Русі. Джерела та основні риси права. Звичаєве право. Поняття договору та його види. Юридичні грамоти.
10. Основні риси цивільного права у Київській Русі.
11. Правовий розвиток Русі в період феодальної роздробленості. Звичаєве право. «Руська Правда».
12. Князівське законодавство: князівські грамоти, заповіти, статuti, договори тощо
13. Магдебурзьке право. Основні риси цивільного права: право власності; зобов'язальне право; сімейне та шлюбне право; інститут опіки; спадкове право.
14. Основні риси кримінального права. Судовий процес.
15. Судова система: до та після Люблінської унії. Судова реформа.
16. Правова система на українських землях у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Розвиток права. Джерела права.
17. Утворення реєстрового козацтва, його правове становище та місце у козацькому державотворенні. Судовий устрій Запорозької Січі.
18. Правова система Запорозької Січі. Джерела права. Звичаєве козацьке право. Канонічне право. Цивільне право (право власності, зобов'язальне право, спадкове право).
19. Основні риси кримінального права. Види злочинів. Мета і система покарань. Особливості судового процесу.
20. Правовий статус української національної держави у складі Речі Посполитої за Білоцерківським договором 1651 р.
21. Поєднання військово-адміністративної і судової влади.
22. Джерела і розвиток права. Посилення впливу норм звичаєвого права – «козацького права». Рішення загальновійськової ради та ради генеральної старшини як джерело права.
23. Правова система Української гетьманської держави. Джерела права. Звичаєве козацьке право.
24. Основні риси права. Інститути цивільного права. Право власності. Зобов'язальне право. Шлюбно-сімейне. Право спадщини.
25. Кримінальне право. Види злочинів і покарань. Процесуальне право. Норми процесуального права за Зводом 1743 р.
26. Судова реформа 1864 р. та її особливості проведення в Україні.
27. Джерела права. Царське законодавство. Литовський статут 1811 р.
28. Збірки магдебурзького права. Звичаї. Кодифікація місцевого права України.
29. Специфіка застосування загальноімперського законодавства в Україні. «Уложення про покарання кримінальне і виправне» 1845 р.
30. Норми місцевого права Чернігівської і Полтавської губерній у Зводі законів Російської імперії.
31. Цивільне право. Кримінальне право. Процесуальне право. Основні риси цивільного і кримінального процесу.
32. Розвиток надзвичайного законодавства щодо охорони імперських порядків.
33. Судово-прокурорські органи на західноукраїнських землях. Судова реформа за імперським положенням про суд 1849 р та 1864 р.
34. Джерела права. Кодифікація місцевого права. Цивільний кодекс Австрії 1811 р.
35. Цивільний кодекс 1895 р. Торговий кодекс 1863 р. Закон про компетенцію суду

1852 р.

36. Надзвичайне законодавство початку ХХ ст. Основні риси права. Характеристика цивільно-правових інститутів, кримінального і процесуального права.
37. Вищі і місцеві органи влади та управління ЗУНР. «Закон про адміністрацію ЗУНР». «Тимчасовий основний закон». Органи охорони порядку. Судова система. Реорганізація армії. Закон «Про державну мову» Закон «Про громадянство». «Закон про земельну реформу».
38. Внесення змін і доповнень до Конституції України у 1925 р. Конституція України 1929 р.
39. Положення про судоустрій УСРР 1929 р. Народні суди. Окружні і районні суди. Обласні суди. Положення про військові трибунали і військову прокуратуру 1926 р. Верховний суд УСРР.
40. Розвиток і перша кодифікація радянського законодавства у 1922–1927 рр. Причини, основні завдання, етапи та наслідки першої кодифікації законодавства Радянської України.
41. Адміністративний кодекс УСРР 1927 р.
42. Конституція УРСР 1937 р.: історичні передумови, розробка і прийняття; суспільний та державний устрій Української РСР. Розмежування компетенції органів державної влади і органів державного управління.
43. Зміни виборчої системи. Правовий статус особи за Конституцією 1937 р. Декларативний характер Конституції. Реалізація конституційних норм у державно-правовій практиці Радянської України.
44. Закон про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р. і перебудова судової системи УРСР.
45. Основні зміни в діяльності органів суду, прокуратури та органів правопорядку. Західноукраїнські землі в повоєнні роки. Розвиток радянського права у перші повоєнні роки.
46. Загальна характеристика основних галузей права УРСР в 50-70-і роки ХХ ст.
47. Прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Реформування судової системи.
48. Зміни у праві УРСР: господарське, адміністративне, цивільне, земельне, трудове, екологічне, кримінальне, процесуальне право.
49. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Всеукраїнський референдум і вибори Президента 1 грудня 1991 р. Розпад СРСР і угода про створення Співдружності незалежних держав (СНД).
50. Закони України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 р., Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р., Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. та ін.
51. Розвиток Української держави після прийняття Конституції 1996р.
52. Реформування судової системи. Конституційний Суд..
53. Реформування правової системи незалежної України та розвиток окремих галузей права (1996 р. – теперішній час).
54. Реформування правової системи в Україні з 1996 р.
55. Судова гілка влади та її реформування

Питання з дисципліни «Теорія держави і права»

1. Теорія держави і права як наука і навчальна дисципліна.

2. Загальнотеоретична юридична наука в Україні, її система. Теорія держави і права як суспільна і правова наука.
3. Предмет теорії держави і права: поняття і інституційне значення. Загальні закономірності розвитку, виникнення і функціонування державно-правових явищ та система державно-правових понять і категорій.
4. Основні наукові концепції виникнення держави і права.
5. Виникнення права. Мононорми первісного суспільства і право.
6. Легітимність і легальність державної влади. Принципи єдності й поділу державної влади.
7. Соціальна цінність і призначення держави. Поняття, соціальна обумовленість і значення функцій держави.
8. Класифікація функцій держави: постійні і тимчасові, внутрішні і зовнішні, основні та неосновні. Еволюція функцій держави. Типологія держави.
9. Поняття і елементи форми держави. Співвідношення типу і форми держави.
10. Судова влада: поняття, суть, види і призначення. Принципи організації і діяльності державного апарату.
11. Форма державного устрою в Україні. Державний режим: поняття і види, суть і загальна характеристика. Державний режим України.
12. Держава в політичній системі. Місце і роль органів державної влади в політичній системі держави і суспільства.
13. Держава і правова надбудова суспільства. Держава, правові процеси, правові відносини і правові акти.
14. Співвідношення держави і права. Роль держави в забезпечення права. Вплив права на державу. Зв'язаність держави правом.
15. Правова держава і громадянське суспільство. Суть і призначення соціальної держави. Шляхи формування соціальної держави в Україні.
16. Історія ідей прав людини. Теорія поколінь прав людини.
17. Система основних прав та свобод людини і громадянина. Юридичні обов'язки особистості.
18. Система гарантій прав особистості в демократичній державі. Соціально-правовий механізм забезпечення прав людини. Міжнародний захист прав людини.
19. Сучасні підходи до розуміння права і їх практичне значення для юридичної практики.
20. Теорія природного права як ствердження волі рівності і справедливості в практиці правової держави. Інтегративний підхід до розуміння права.
21. Поняття права в різних правових системах. Праворозуміння як елемент правової культури. Праворозуміння і професійно-правова діяльність.
22. Сутність права: еволюція уявлень. Наступність в праві. Пошуки нового розуміння права. Сучасне нормативне розуміння права: поняття, основні ознаки, визначення.
23. Право в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. Нормативність, загальнообов'язковість, формальна визначеність та вольовий характер права. Загальносоціальне, класове і національне в праві.
24. Принципу права: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. Правові презумпції, сфера її застосування. Правові аксіоми, їх значення. Правові фікції.
25. Право в системі нормативного регулювання. Норми права, моралі, звичаї, традиції, релігійні, корпоративні та інші норми.
26. Співвідношення норм права і норм моралі. Співвідношення норм права та інших соціальних норм.. Структурні елементи норми права: гіпотеза, диспозиція, санкція

27. Види правових норм. Практичне значення класифікації правових норм.
28. Зовнішні форми права. Поняття і види форм (джерел) права, їх особливості. Правовий звичай, нормативно-правовий акт, правовий прецедент, правова доктрина, нормативний договір.
29. Поняття і види правових актів. Дуалізм юридичної природи правових актів. Ознаки правових актів. Види правових актів
30. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, ознаки, види.
Дія нормативно-правових актів в часі, просторі та колу осіб. Зворотна сила закону.
31. Правоутворення, нормотворчість та законотворчість
32. Правова система, система права і система законодавства
33. Інститут права: поняття і види. Приватне і публічне право та еволюція правової системи України. Матеріальне і процесуальне право.
34. Система законодавства. Співвідношення системи права, системи законодавства, правової системи і системи юридичних наук. Поняття галузі права і інституту законодавства. Вертикальна та горизонтальна структура законодавства. Поняття і форми систематизації нормативно-правових актів.
35. Типологія правових систем. Правова система України.
36. Взаємозв'язок правових норм і правовідносин. Структура правовідносин: суб'єкти, об'єкти, зміст (суб'єктивні права і юридичні обов'язки).
37. Поняття і види суб'єктів права. Правоздатність і дієздатність суб'єктів правових відносин. Правосуб'єктність. Об'єкти правовідносин: поняття і види.
38. Фактори реалізації права. Механізм реалізації права.
39. Поняття і відмінні ознаки правозастосування. Суб'єкти застосування правових норм: поняття і види. Умови правозастосовчої діяльності.
40. Аналогія закону і аналогія права. Юридичні колізії і способи їх вирішення.
41. Акти тлумачення права: поняття, особливості і види.
42. Юридичний процес. Юридичний процес як нормативно встановлені форми упорядкування юридичної діяльності. Юридична форма правової діяльності і офіційних документів, які врегульовують цю діяльність.
43. Види юридичного процесу. Правотворча процедура. Кримінальний процес. Цивільний процес. Адміністративний процес. Стадії юридичного процесу.
44. Правосвідомість і правова культура.
45. Правова культура юриста.
46. Класифікація форм правосвідомості за суб'єктами (звичайне, компетентне, професійне і наукове) та глибинні відображення правової дійсності. Функції правосвідомості.
47. Професійна правосвідомість і правова культура співробітника органів внутрішніх справ.
48. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм. Правова демагогія. Форми деформації професійної культури юриста та шляхи її подолання. Причини професійної деформації співробітників правоохоронних органів.
49. Правова соціалізація: суспільний і особистий рівні.
50. Професійна соціалізація. Механізми та принципи соціалізації.
51. Правове виховання: поняття, форми, методи.
52. Право і поведінка. Правозначуща поведінка. Поняття і ознаки правомірної поведінки. Структура правомірної поведінки (суб'єкти, об'єкти, суб'єктивна і об'єктивна сторона).

53. Класифікація видів правомірної поведінки. Правові засоби стимулювання правомірної поведінки.
54. Юридична структура правопорушення. Види правопорушень. Злочини і проступки (делікти).
55. Правова культура і прогрес права: правова акультурація

Список рекомендованої літератури

Історія держави і права України

1. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. Київ : Істина, 2006. 416 с. URL: <https://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba>
2. Захарченко П. Історія держави і права України : підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с. URL: http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharchenko_p_storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf
3. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с. URL: https://royallib.com/book/vanov_v/storya_dergavi_prava_ukrani_pdruchnik.html
4. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмоленко, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2013. 704 с.
5. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина В. Д. Гончаренка. У 2-х томах. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 656 с. ; Т. 2. 580 с. URL: <https://studfile.net/preview/5777679/>
6. Історія держави та права України : підручник / О. М. Головка, В. А. Греченко, О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, С. Ю. Обрусна, В. Є. Кириченко та ін. ; за ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2018. 640 с.
7. Калашніков В. М., Кривчик Г. Г., Марков К. А. Історія держави і права України : навч. посіб. / за ред. В. М. Калашнікова. Дніпропетровськ, 2012. 261 с. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1962/%D0%9D%D0%A2%D0%91452179.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
8. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 471 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/60864-83-derjavniy-lad.html>
9. Орленко В. І., Орленко В. В. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2012. 487 с. URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/suspilno-politichniy-lad-pravo-ukrajini-period-65175.html>
10. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2011. 944 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/61114-derjavnst-rus-u-mongolo-tatarsku-dobu.html>
11. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник Київ : Ін Юре, 2015. 808 с. URL: https://pidruchniki.com/75232/pravo/istoriya_derzhavi_i_prava_ukrayini
12. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 568 с. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/61557-2-vozzdnannya-ukranskogo-narodu-v-diny-derjav.html>
13. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб ; вид. 2-ге, перероб. і доп. ; у 2-х т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2000. Т.1. 472 с. ; Т. 2. 728 с.

14. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк ; під ред. М. М. Шитюка. Київ : Кондор, 2011. 284 с. URL: <https://www.academia.edu/40950427/>

Допоміжна

1. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38.
2. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. Львів : Світ, 2000. 118 с.
3. Бунятян К. П. Давнє населення України : навч. посіб. Київ : Либідь, 1999. 228 с.
4. Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Непринцев В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. Київ : Наукова думка, 1995. 688 с.
5. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2011. 64 с.
6. Гедікова Н. П. Право и гарантии его обеспечения в современных условиях формирования правового государства в Украине: политико-правовой анализ. *Перспективи*. 2007. № 1 (37). С. 29–35.
7. Гедікова Н. П. Практика ліберального реформування радянської системи як передумова формування сучасної української реальності. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї*. Київ; Миколаїв, 2008. Вип. 14. С. 41–49.
8. Гедікова Н. П. Сучасний етап державотворення в Україні: досягнення та перспективи розвитку. *Політикус*. 2018. № 5-6. С. 46–50.
9. Давня історія України : навч. посіб.; у 2-х кн. / П. П. Толочко (керівник авт. колективу), Д. Н. Козак, С. Д. Крижицький, О. П. Моця та ін. Київ : «Либідь». Кн. 1. 1994. 240 с. ; Кн. 2. 1995. 224 с.
10. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Нове законодавство України. Київ, 1992. Вип. 1.
11. Історія української Конституції / упоряд. А. Слюсаренко, М. Томенко. Київ : Право, 1997. 441 с.
12. Конституційні акти України 1917–1920: невідомі конституції України / відп. ред. Ю. Д. Прилюк. Київ : Філософська і соціальна думка, 1992. 272 с.
13. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.), І. О. Кресіна (упоряд.). 2-е вид. Київ, 2006. 310 с.
14. Конституція України : офіц. текст. від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр; у поточній редакції. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Копиленко О. Л. Держава і право України, 1917–1920 : навч. посіб. Київ : Либідь, 1997.
16. Кузьминець О. В., Калиновський В. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Україна, 2005. 448 с.
17. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник. Київ : Вид дім «Ін Юре», 2007. 624 с.
18. Серeda А. М. Історія держави і права України : навч. посіб. Запоріжжя : Зеленкевич Л. П. ; Суми : Унів. кн., 2010. Ч. 1. 331 с.
19. Терещенко Ю. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. : навч. посіб. для вузів. Київ : Перун, 1996. 496 с.
20. Терлюк І. Я., Забзалюк Д. Є. Історія держави і права Середньовічної України : навч. посіб. Львів : Каменярь, 2010. 232 с.
21. Терлюк І. Я., Флис І. М. Політико-правова доктрина козацького державотворення: нарис історії української державної ідеї. Львів : Вид-во Тараса Сороки, 2008. 300 с.
22. Тетарчук І., Дяків Т. Історія держави і права України : навч. посіб. для підготовки до іспитів. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 214 с.

23. Трофімук М. Конституція Української Гетьманської Держави. Львів; Київ, 1997. 159 с.
24. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав. Голос України. 1991. 10 груд.
25. Футей Б. Становлення правової держави в Україні, 1991–2005. Київ : Юрінком Інтер, 2005.
26. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків : Право, 2008. 160 с.

Інформаційні ресурси

1. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : офіційний сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
2. Національна парламентська бібліотека України : офіційний сайт. URL: <http://nplu.org/>
3. Державна науково-технічна бібліотека України : офіційний сайт. URL: <http://www.gntb.gov.ua/ua/>

Теорія держави і права

Базова

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141, із змінами згідно закону України від 02.06.2016 р., № 1401-VIII, ВВР, 2016, № 28, ст. 532 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення 12.07.2019)
2. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів: Фонд «Право для України», 2012. 197 с.
3. Балинська О.М., Гарасимів Т.З. Проблеми теорії держави і права: навч.-метод. посіб. Львівський держ. ун- т внутрішніх справ. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 320 с.
4. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І.Козюбри. Київ, Ваїте, 2016. 392 с.
5. Загальна теорія держави і права. За ред.. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.
6. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
7. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Теорія держави і права (схеми, таблиці, поняття): навчальний посібник. Київ, 2014. 127 с.
8. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. Київ: Ваїте, 2018. 908 с.
9. Ключковський Ю. Виборчі системи та українське виборче законодавство. Київ: Час Друку, 2011. 132 с.
10. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2005. 592 с.
11. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 432 с.
12. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права: навч. посібник. Київ: Юристконсульт: КНТ, 2006. 355 с.
13. Лошихін О. М. Функції сучасної держави: нарис юридичної теорії. Київ: Логос, 2013. 228 с.
14. Петришина О.В. Теорія держави і права. підручник. Харків: Право, 2014. 368 с.
15. Селецький С. Теорія держави і права. Київ: ЦУЛ, 2017. 246 с.
16. Сухонос В.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2015. 536 с.
17. Теорія держави : навчальний посібник /За заг.ред. М. В. Кармаліта, А. В. Старостюк. Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2013. 152 с.

Додаткова

1. Антологія української юридичної думки: В 6-и т. Ю.С. Шемшученко (заг. ред.), В. Д. Бабкін (упоряд.), І.Б. Усенко (відп. ред.). Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. Київ: Вид. Дім

- «Юридична книга», 2002. 568 с.
2. Антологія правничої думки в Галичині (1889-1900) / за заг. ред. М.М. Цимбалюка; укл. А. С. Токарська, О.В. Грищук, М.М. Цимбалюк. Львів: ЛьвДУВС, 2013. Т. 1. 408 с.
  3. Балинська О.М. Проблеми теорії держави і права: [навч. посібник] Вид. 2-е, перероб. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 416 с.
  4. Балинська Семіотика права. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
  5. Балинська Семіотика права: словник (категорії, поняття, терміни). Дрогобич: Посвіт, 2013. 92 с.
  6. Бостан С. К. Форми державного правління країн Європейського Союзу: юридичні моделі і політична практика. Київ: ЦУЛ. 2018. 204 с.
  7. Гарасимів Т.З. Філософема девіантної поведінки. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 356 с.
  8. Гелей С. Політико-правові системи світу. Навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2017. 346 с.
  9. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ: Дух і літера, 2016. 760 с.
  10. Гончаров В.В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2012. 18 с.
  11. Грищук В.К. Соціальна відповідальність. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 152 с.
  12. Зверев Є. О. Деякі питання стосовно теорій юридичного тлумачення. *Наукові записки*. Том 168, Юридичні науки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2015. С. 48-52.
  13. Зверев Є. О. Юридичне тлумачення: деякі особливості австрійського підходу. *Наукові записки*. Том 181, Юридичні науки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2016. С. 32-34
  14. Ключковський Ю. Правова природа та зміст міжнародних виборчих стандартів. *Український часопис конституційного права*. 2018. № 2. С.27-41.
  15. Ключковський Ю.Б. Проблеми гендерного аспекту принципу рівності у вітчизняному виборчому праві. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2015. № 4. С.48-60.
  16. Ключковський Ю. Критерії публічно-правової дієздатності громадянина. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 168. Юридичні науки. С.22-28.
  17. Ключковський Ю. Виборчий процес: правова природа і суб'єктний аспект. *Право України*. 2014. № 7. С. 157-166.
  18. Ключковський Ю. Виборчий процес: процедурний аспект. *Публічне право*. 2014. № 3 (15). С. 5-15.
  19. Ключковський Ю. Виборчий процес: темпоральний аспект. *Публічне право*. 2014. № 4(16). С.9-20.
  20. Конституційне право України: Навчальний посібник для студентів за напрямом підготовки 6.030401 «Правознавство» та 6.030402 «Правоохоронна діяльність» / Укладачі: О.В. Мошак, А.С. Мазуренко. Одеса: ОДУВС, 2015. 368 с.
  21. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір). Київ: «ВД «Дакор», 2012. 364 с.

22. Матвеева Ю.І. Визначення права і визначеність закону. *Наукові записки НаУКМА*. Том 181. Юридичні науки, 2016 р. С. 47 – 50.
23. Матвеева Ю.І. Тлумачення поняття «закон» в аспекті принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА*. Том 155, 2014 р. С. 18 – 20.
24. Панкевич О.З. Соціальна держава та права людини «другого покоління»: Загально-теоретичне дослідження. Львів: Світ, 2006. 176 с.
25. Петришина О.В. Теорія держави і права. Посібник для підготовки до державних іспитів. Харків: Право, 2014. 208 с.
26. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Харьков : Право, 2011. Т. 1 : Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины / [под. общ. ред. М. В. Цвика, А. В. Петришина]. 2011. 896 с.
27. Петришин О. В. Демократичні основи правової, соціальної державності. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків, 2014. № 1. С. 32–41.
28. Письменицкий А.А., Слинко Д.В., Спаський А.С. Теорія держави і права. Навчальний посібник. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010. 244 с.
29. Прієшкіна О.В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку. Монографія. Одеса, 2008. 280 с.
30. Ростецька С. І. Стабільність / нестабільність політичної системи як показник динаміки політичних конфліктів. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. Вип. 163. Т. 175. Політологія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. С. 68–72.
31. Ростецька С.І. Основні механізми громадського контролю. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. Серія : філософія, політологія, соціологія. ДЗ ПДПУ імені К. Д. Ушинського. 2014. № 4(62). С. 115–121.
32. Ростецька С.І. Механізми досягнення політичної згоди. *«Прикарпатський вісник НТШ. Думка»*. 2015. Вип.3. С. 123–129.
33. Удовика Л. Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації : Запоріжжя, 2014. 320 с.
34. Шевченко А. Є. Унітарна форма територіального устрою України та окремих країн Європи (порівняльно-правовий аналіз). Київ: “МП Леся”, 2013. 248 с.
35. Шипілов Л. М. Ознаки демократичної держави (за працями проф. В. Д. Ткаченка). *Правничий часопис Донецького університету* : наук. журн. Донец. нац. ун-т. - Донецьк : Б. в., 2010 р. № 1 (23). С. 4-9
36. Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. 1 (№1(33)). С. 6-9
37. Шипілов Л. М. Місцеве самоврядування: термінологічний словник / Під загальною редакцією віце-прем'єрміністра України Тихонова В. М. Харків: Фактор, 2011. 240 с.
38. Шипілов Л. М. Календарний план виборчої кампанії з виборів народних депутатів 2012. *Місцеве самоврядування*. 2012. № 5. С. 18-22.

Інформаційні ресурси

1. Президент України. www.president.gov.ua (Дата звернення 17.08.2020)
2. Верховна Рада України www.rada.gov.ua (Дата звернення 15.08.2020)
3. Верховний Суд України. www.scourt.gov.ua (Дата звернення 16.08.2020)
4. Кабінет Міністрів України. www.kmu.gov.ua (Дата звернення 15.08.2020)

5. Конституційний Суд України. www.ccu.gov.ua (Дата звернення 13.08.2020)
6. Міністерство юстиції. www.minjust.gov.ua (Дата звернення 17.08.2020)
7. Науковий журнал «Politicus». <http://politicus.od.ua/> (Дата звернення 18.08.2020)
8. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського : офіційний сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua> (Дата звернення 11.08.2020)
9. Національна парламентська бібліотека України : офіційний сайт. URL: <http://nplu.org> (Дата звернення 12.08 2020)
10. Український юридичний портал. <http://www.zakoni.com.ua/> (Дата звернення 17.08.2020)
11. Уповноважений Верховної Ради з прав людини. www.ombudsman.kiev.ua (Дата звернення 17.08.2020)
12. Право України. Юридичний журнал. <https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/all/> (Дата звернення 17.08.2020)